

ADLÎ MANZUMESİ'NDE ÖZDEMİROĞLU OSMAN PAŞANIN ŞARK SEFERLERİ

Özdemiroğlu Osman Paşa's Eastern Campaigns in the Adlî Manzume

Rukiye ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Assit. Prof., Erzincan Binali Yıldırım University

e-posta /e-mail: demeter_2709_@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-2328-8989

Atıf/©: Özdemir, R., (2025). “Adlî Manzumesinde Özdemiroğlu Osman Paşanın Şark Seferleri”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 18, Sayı 2, ss. 194-214

Citation/©: Özdemir, R., (2025). “Özdemiroğlu Osman Paşa's Eastern Campaigns in the Adlî Manzume”, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 18, Issue 2, pp. 194-214

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma/Research
Geliş Tarihi-Received Date : 24.02.2025
Kabul Tarihi-Accepted Date : 24.06.2025
Sayfa Numarası-Page Numbers : 194-214
DOI : 10.46790/erzisosbil.1644982

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir
Screened for Plagiarism by **Turnitin/Ithenticate/İntihal**
Licenced by CC-BY-NC ile lisanslıdır

ADLÎ MANZUMESİ'NDE ÖZDEMİROĞLU OSMAN PAŞANIN ŞARK SEFERLERİ

Özdemiroğlu Osman Paşa's Eastern Campaigns in the Adlî Manzume

Rukiye ÖZDEMİR

Öz:

Sultan III. Murad döneminde Osmanlı ordusunun gerçekleştirdiği Şark Seferlerini (1578-1590) konu alan birçok fetihnâme kaleme alınmıştır. Bu fetihnâmelerde aktarılan temel konu Şark Seferleri sırasında yararlılık gösteren komutanların ortaya koydukları kahramanlıklardır. Bu manzume, Özdemiroğlu Osman Paşanın kahramanlıklarından ilham alınarak kaleme alınmış olmakla birlikte müellifinin bizzat olayların içinde bulunmuş olması nedeniyle oldukça önemlidir. Asıl adı İbrahim olan müellif, sancak beyliği yapmış ve aynı zamanda divan şairidir. Risalenin başlığında Hatifi ibaresi yer almasına rağmen eser içeriğinden müellifinin Adlî mahlasını kullanan bir divan şairi olduğu anlaşılmaktadır. Dostlarının tavsiyesi üzerine bu eseri telif etmeye karar veren müellif, eserini 1580 tarihinde tamamlamıştır. Yedi bölümden oluşan manzumede sefer sırasında görülen şehirler, Osmanlı ve Safevi ordularında görev yapan komutanlar, askerlikten siyasete, sosyal yaşamdan yerel halkın durumuna ve Osmanlı İmparatorluğunun izlediği dış politikaya dair önemli bilgilere rastlanmaktadır. Bu çalışmada müellifin tarihçiliği nüsha analizi üzerinden tahlil edilmiş ve birinci el kaynak durumunda olan manzumenin tarihî vesika olarak sunduğu bilgiler genel çerçeve içinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sultan III. Murad, Şark Seferleri, Özdemiroğlu Osman Paşa, Fetihnâme.

Abstract:

During the reign of Sultan Murad III, many conquest letters were written about the Eastern Expeditions carried out by the Ottoman army (1578-1590). The main subject conveyed in these conquest letters is the heroism of the commanders who showed their usefulness during the Eastern Expeditions. Although this poem was written by taking inspiration from the heroism of Özdemiroğlu Osman Pasha, it is quite important because its author was personally involved in the events. The author, whose real name was İbrahim, was a sanjak bey and also a divan poet. Although the title of the treatise includes the phrase Hatifi, it is understood from the content of the work that the author was a divan poet using the pseudonym Adlî. The author, who decided to write this work upon the advice of his friends, completed his work in 1580. The poem, which consists of seven sections, contains important information about the cities seen during the expedition, commanders serving in the Ottoman and Safavid armies, from military service to politics, from social life to the situation of the local people, and the foreign policy followed by the Ottoman Empire. In this study, the author's historiography was analyzed through copy analysis and the information presented by the poem, which is a first-hand source, as a historical document was tried to be evaluated within a general framework.

Keywords: Sultan Murad III, Eastern Expeditions, Özdemiroğlu Osman Pasha, Conquest.

1. GİRİŞ

XV. yüzyıldan itibaren menakıbnâme tarzındaki eserlerle başlayan Osmanlı tarih yazıcılığı zamanla gazavatnâme, fetihnâme ve zafernâme türünde eserlerle zenginleşerek gelişmiştir. Bir veya birden fazla savaşın anlatıldığı fetihnâmeler, Türk edebiyatında mesnevi veya manzum olarak seferlerin genel seyri içinde başlangıç ve sonuçları, kalelerin, şehirlerin alınışı veya zaferlerin kazanılmasını konu edinmiştir. Türk gaza ruhunu yansıtan bu eserler, ilgili oldukları savaşların tarihçelerini kapsadığı gibi zaferlerin hemen sonrasında yazılmış oldukları için tarihî kaynak niteliği taşırlar. Ancak bu eserler, müelliflerinin bakış açılarıyla yazılmış olduklarından verilen bilgilerin iyice incelenmesi ve diğer kaynaklarla karşılaştırılarak kullanılması gerekmektedir(Aksoy, 1995, 470-472).

Fetihnâme türünün ilk örneklerine II. Murad'ın gazalarını anlatan mensur ve manzum eserlerde rastlanır. XVI. yüzyılda Yavuz Sultan Selim dönemi savaşlarının anlatıldığı Selimnâmelerle, Kanuni Sultan Süleyman dönemi olaylarının anlatıldığı Süleymannâmeler yazılmakla birlikte gazavatnâme türünde eserlerin yazımına da devam edilmiştir. Özellikle III. Murad'ın saltanat yıllarında artış gösteren bu fetihnâmeler, Şark Seferleri ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın savaşlarının anlatıldığı eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazavatnâme ve fetihnâme tarzında ele alınmış olan bu eserlerin başlıcaları şu şekilde tasnif edilebilir:

1. Rahîmizâde İbrahim Çavuş / Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad Han: Lala Mustafa Paşa'nın 2 Ocak 1578 tarihinde Gürcistan üzerinden Şirvan'ın fethi için serdar olarak tayin edilmesinden Ocak 1580'e kadar devam eden serdarlık dönemindeki faaliyetlerini içermektedir (Bk. Senan, 1961; Karanfil, 1998).
2. Rahîmizâde İbrahim Çavuş / Gonca-i Bağ-i Murad: Sultan III. Murad tarafından Tebriz'in fethi için bizzat görevlendirilen Osman Paşa'nın 1584 yılı sonları ile 1585 yılı sonlarındaki vefatına kadar meydana gelen olayları ihtiva etmektedir (Bk. Eroğlu, 2020, 53-64).
3. Rahîmizâde İbrahim (Harîmî) Çavuş / Gence Fetihnâmesi: Gence'nin fethi sırasındaki olayların ve gelişmelerin kaleme alındığı eserde, 1583-1586 yılları arası Osmanlı-Safevi seferleriyle 1590 yılına kadar süren sınır bölgelerindeki askerî ve diplomatik gelişmelere yer verilmiştir (Bk. Dünder, 2006).
4. Gelibolulu Mustafa Âli / Nusretnâme: Mustafa Âli, Gürcistan ve Şirvan Seferi ile Kars kalesi inşaatı sırasında divan katibi olarak görev yapmıştır. Âli'nin, Nusretnâmesi bu görev esnasında serdar Lala Mustafa Paşa adına yazılan mektuplar ve döneme ait olayların tasvirlerinden oluşmaktadır (Bk. Eravcı, 2014).
5. Âsafî Dal Mehmed Çelebi / Şecâ'atnâme: Osman Paşa'nın Şark Seferleri ve zaferleri üzerine kaleme alınmış olan eserde olaylar 1578 yılından başlayıp 1585 yılına kadar devam etmektedir (Bk. Eravcı, 2007).
6. Ebu Bekir bin Abdullah / Tarih-i Osman Paşa (Bk. Zeyrek, 2001) ve Şark Seferleri (Bk. Lokmacı, 2018): Sultan III. Murad'ın emriyle vezirizam Mustafa Paşa'nın serdarlığında çıkılan Şark Seferleri anlatılmıştır. Olaylar 1578 yılı baharından 1580 yılı sonbaharına kadar geçen zamanı kapsamaktadır
7. Adlî / Feth-i Şirvân ve Demirkapı ve Osman Paşa'nın Cenk Etdiğidirⁱ: Çalışmanın konusunu oluşturan bu eser nüsha analizi şeklinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.1. Eserin Adı

“*Hâzâ Risâle-i Hâtîfî Fî Beyân-ı Feth-i Şirvân ve Tîmûrkapu ve ‘Osmân Paşa'nın Cenk İtdüğüdür. Fî Târîh-i Nebeviyyenin sene 987.*” (Manzume, vr.9^b) başlıklı eser, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz FB 179 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.

1.2. Eserin Müellifi

Eserin katalog bilgisinde müellifinin Hâtîfî olduğu kayıtlıdır. Bunun nedeni başlıkta yer alan “Hâtîfî” ibaresidir. Oysaki eserin içeriği incelendiğinde müellifin Adlî mahlaslı bizzat seferde yeralan birisi olduğu aşıkardırⁱⁱ (Manzume, vr.15^b ve vr.29^a). Adlî, Sultan II. Süleyman'ın (1520-1566) Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın oğlu İbrahim Bey'dir. İbrahim Bey, istikamet üzere olan, iyiyi kötünden ayırabilen, halk

arasında adalet ve doğruluğu ile meşhur biridir. Mutasarrıf oldukları livaların halkı İbrahim Bey'i yad ettiklerinde Halil-i Sani ve fakirlerin kalbinin banisi olarak anmışlardırⁱⁱⁱ (Solmaz, 2014, 87-88).

Divan şairi ve sancakbeyi olan Adlî metin içerisinde kendisi hakkında zaman zaman küçük bilgiler vermiştir. Buna göre müellif kendisini uzun zamandan beri fazilet sahiplerinin emrinde bulunan, fesahat ehlinin toprağına yüzünü süren, nazım ehlinin yazdıklarına meyli olan, Farsça yazılmış iki yüz eseri okuyan ve kırk yıldan fazla nazım yolunda eserler vermeye gayret eden biri olarak tanıtmıştır (Manzume, vr.24^b). Adlî tarih düşürme yöntemine vakıf olup metin içerisinde eserin tamamlanma tarihini 1579-1580 olarak vermiştir^{iv} (Manzume, vr.29^b).

Adlî'nin eserinde atıf yaptığı bazı müellifler arasında; Nizâmî Gencevî (Mahzen-i Esrâr), Molla Câmi (Tuhfe-i Ahrâr) (Sübha-i Ebrâr) (Manzume, vr.24^b) Assâr-ı Tebrîzî (Mîhr ile Müşteri), Feridüddin Attar (Nutm-ı Tayyâr), (Mantık-ı 'Attâr) (Manzume, vr.25^a, vr.27^a), Firdevsî (Şehnâme), Mevlânâ (Ma'ni-yi Mesnevi-yi Mevlevî), Sa'di-i Şirâzî (Gülsitân), Alaeddin Ali Çelebi (Hümâyûn-nâme), İbnü'l-Hâcib (Kâfiye) (Manzume, vr.25^a), Bâkî, Hafız-ı Şirâzî, Zemaşerî (Keşşâf) ve Vassâf (Manzume, vr.27^b) sayılabilir. Ayrıca müellif eserde, Etvâr-ı Seb'a^v (Manzume, vr.25^a), Süheyl-i Yemânî veya Süheyl ü Nevbahar^{vi} (Manzume, vr.25^a) gibi kavramlara da değinmiştir.

1.3. Eserin Telif Sebebi ve Tarihi

Adlî'nin eseri ne zaman yazmaya başladığı bilinmemekle birlikte manzumeden hareketle eserin 1579-1580 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır^{vii} (Manzume, vr.29^b). Müellif eseri telif etme sebebini “*Sen de bir eser yaz bu işten uzak kalma dediler. Bilirsin ki bir eseri olmayanın yerinde yeller eser dediler*” şeklinde dostlarının tavsiyelerine bağlamıştır. Müellif eseri kısa ve manzum şeklinde yazma sebebini “*Bu hallerimizin efsanesini manzum olarak kaleme aldık ve çok uzun olacak diye pek çok yeri zikretmedik. Kıssayı olduğu gibi aktarınca sözde bir güzellik olmaz, söylenecek şey açıkça yazılırsa sözde belagat olmaz. Sade bir şekilde söylediğimiz için bu hadiseyi kısa tuttuk*” şeklinde dile getirmiştir (Manzume, vr.25^b).

1.4. Eserin Muhtevası

Manzume, fetihnâme - gazavatnâme geleneğinde aruz vezninin fe ‘i lâ tün fe ‘i lâ tün fe ‘i lâ tün fe ‘i lün; fâ ‘i lâ tün fe ‘i lâ tün fe ‘i lâ tün fa’ lün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Eser, 9^b ile 29^b sayfaları arasında toplam 623 beyitten oluşan 20 varaktır. Ancak nüshanın son sayfasındaki ibareden hareketle^{viii} (Manzume, vr.30^a) eserin başındaki 250 beyitlik kısmın eksik olduğu düşünülmektedir. Bu eksik olan kısımda münacat, naat, dönemin padişahına övgü gibi bölümlere yer verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nüshada başlıklar kırmızı, metin içeriği ise siyah mürekkepli nesih hatla yazılmıştır.

Eser, yedi bölümden oluşmaktadır. Ancak “*Hâzâ Risâle-i Hâtifi Fî Beyân-ı Feth-i Şîrvân ve Tîmûrkapu ve ‘Osmân Paşa’nın Cenk İtdügidür Fî Târîh-i Nebeviyyenin sene 987*” başlığın devamında hamdele, salve ve ilahi aşk vurgularından sonra doğrudan Eres Hanla Mücadele ve I. Şemahi Savaşı mücadelesinin ilk günü olduğu anlaşılan birinci kısım başlamaktadır. Öte yandan eserin sonlarına doğru başlıkvari şekilde tasarlanan boşluktan sonra içeriğin “Hatime” tarzında ele alındığı görülmektedir. Bu nedenle eserin 8 bölüm ve bir hatimeden (Manzume, vr.27^a-29^b) oluştuğu kabul edilebilir. Bu şekilde oluşturulduğu kabul edilen bölümlerin tanzimi ve varak numaraları şu şekildedir:

1. Birinci Gün (Manzume, vr.9^b-11^a).
2. Bu İkinci Günde Meydana Gelen Savaş ve Kavgadır ki Yakıcı Günde Meydana Gelen Büyük Savaştır (Manzume, vr.11^a-13^b).
3. Bu Üçüncü Günde İkinci Vaktinde Rüzgârın Giriştiği Tatarların Gelmesi ve Bir Anda Güç Gösterip Din Düşmanlarının Yüreğini Dağladığıdır (Manzume, vr.13^b-15^a).
4. Bu Şahoğlu'nun ve Askerinin Bir Deniz Gibi Üstümüze Hücum Etmesi ve Yağmacı Tatarlar'ın Bozguna Uğrayarak Geri Çekilmesidir (Manzume, vr.15^a-16^a).

5. Bu Şahoğlu'nun Ordumuza Tek Başına Gelip Bir Savaş Hilesi Etmesi ve Sonrasında Bize Saldırmaya Fırsat Bulmayıp Tatarların Üzerine Yürümesi (Manzume, vr.16^a-19^a).
6. Hızlı Tatarların Yenilmesiyle Sefer Olunduğudur. Yani Şemahi'den Çıkıp Derbend (Demirkapı) Tarafına Göçüldüğüdür (Manzume, vr.19^a-21^a).
7. Bu Soysuz Kaytak Muharebesi'nin Şerhidir ve İbrahim Paşa'nın Orada Vaki Olan Yaralanmasıdır (Manzume, vr.21^a-23^a).
8. Bu Bölüm Kış Günlerinin Geçmesini Hayırlar Getiren Baharın Ermesini ve Lanetli Muhammed Han'ın Gelip Şirvan Vilayetine Girmesini Anlatır (Manzume, vr.23^a-27^a).

1.5. Eserin Dil ve Anlatımı

Eser sade ve akıcı bir üslupla yazılmış olup Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini taşımaktadır. Metinde ağırlıklı olarak Türkçe kelimeler kullanılmakla birlikte Farsça ve Arapça tamlama ve kelimelere de yer verilmiştir. Müellif üslubunda kalıplaşmış söz ve deyimler, cinaslar, benzetmelere yer vermiştir. Ayrıca beyitlerin genelinde görülen aruz ve kafiyelelerdeki hâkimiyet göze çarpmaktadır (Şahin, 2017, 4-5).

2. ADLÎ'NİN TARİHÇİLİĞİ İLE ESERDE İŞLENEN KONULAR

2.1. Çıldır Muharebesi (9 Ağustos 1578^{ix})

Metinde birinci gün (9 Ağustos) olduğunu düşündüğümüz kısımda mutemelen münacat, naat, dönemin padişahına övgü gibi bölümlerle birlikte Özdemiroğlu Osman Paşanın büyük şöhrat ve nam bıraktığı Çıldır savaşındaki mücadelesine de atıf yapılmıştır. Zira bu kısmın ve sayfanın aşk temalı beyitlerinden sonra Osman Paşa'nın tüm zorluklara rağmen mücadeleye devam ettiği belirtilirken savaş esnasında çok fazla kılıç ve ok kullanıldığı bu nedenle başların ve gövdelerin birbirinden ayrı şekilde etrafa dağıldığı ifade edilmiştir. Ancak bir müddet sonra Safevi askerleri geri çekilmiş gibi yaparak Osmanlı birliklerini tuzağa çekmiş ve 50 askeri şehit etmişlerdir. Bu olay üzerine Osman Paşa, mücadeleden vazgeçmemiş ve büyük bir azimle mücadeleye devam ederek orduyu helak olmaktan kurtarmış ve düşmana karşı büyük bir zafer kazanmıştır (Manzume, (Manzume, vr.10^a, 10^b).

2.2. Eres Hanla Mücadele ve I. Şemahi Savaşı (9-11 Kasım 1578)

Mücadelenin ilk günü (9 Kasım) Şirvan Hâkimi Eres Han yaklaşık 30.000 kişilik kuvvetle Şemahi'nin karşısındaki boz tepelerde saldırıya hazırlandığı sırada, Osman Paşa, Şemahi'de öncü birliklerle küçük bir tepede savaş düzeni aldı. Başlayan muharebede şiddetli çarpışmalar devam ederken akşamın olmasıyla her iki taraf kuvvetlerini geri çekerek ordugâhlarına geri döndü (Manzume, vr.10^b, 11^a).

Mücadelenin ikinci günü olarak verilen (10 Kasım) Eres Han askerlerini Şemahi tarafında konuşlandırarak savaş düzeni alırken ordusunun sağ kanadına Hamza Bey'i, sol kanadına ise Erdoğdu'yu tayin etti (Manzume, vr.11^a). Osman Paşa kendisi merkezde kalırken Osmanlı birliklerinin sağ tarafına Dağıstan Hâkimi Şemhal Han'ı koymuş, Mir İbrahim^x ise o gün çarhçı olmuştu (Manzume, vr.11^a, 11^b). Bu şekilde savaş düzeni alan Osmanlı birlikleri Safevi karşısında sayıca oldukça azdı (Manzume, vr.11^b).

Osman Paşa, Şemahi tarafında az sayıda askerle mücadele ederken öte yanda Gence Hâkimi İmam Kulu Han^{xi}, Ereş üzerine hareket edince çaresiz kalan Kaytas Paşa durumu Osman Paşa'ya bildirdi (Manzume, vr.12^a). Osman Paşa, Şirvan Kullar Ağası Hamid Ağa komutasındaki 700 askeri Kaytas Paşa'ya yardım için gönderdi (Manzume, 12^a). Bu sırada Erzurum Defterdarı Hızır Paşa emrindeki askerlerle birlikte firar etti (Manzume, 12^a). Yalnız kalan Kaytas Paşa, Hamid Ağa'nın yardıma gelmesini beklemeden savaşa girişince Osmanlı birlikleri Ereş'te Safevi ordusu tarafından ağır şekilde bozguna uğratıldı. Yaşanan bozgun ve Kaytas Paşa'nın şehadet haberi Osman Paşa'ya iletilince durumun asker arasında yayılmasından kaygılanan Osman Paşa, habercileri bir odaya hapsederek durumu gizledi (Manzume,

vr.12^a, 12^b). Bu esnada Osman Paşa ve Eres Han arasında devam eden mücadelede gece olduğu için taraflar askerlerini ordugâhlarına çekti. Bu gecede yaklaşık 900 hane olan Osmanlı müdafileri meşaleler yakıp nöbet tuttu (Manzume, vr.12^a, 13^a).

Mücadelenin üçüncü günü (11 Kasım) seher vakti her iki tarafın alayları düzenlerini aldıkları gibi savaş yeniden başladı. İkinci vaktine doğru mücadele devam ederken Osman Paşa, Tatarlar'dan gelecek yardımı beklemekteydi. Zira hem sefer hazırlığı sırasında hem de Lala Mustafa Paşa'nın, Şirvan'dan ayrılmasıyla Kırım ve Şemhal Han'a işe ve yardım çağrısı içeren mektuplar gönderilmişti. Hatta Osman Paşa bir adamını Adil Giray'a göndererek ivedilikle gelmesini istemişti (Allahverdi, 2016, 135). Adil Giray Han ve kuvvetleri bu emri aldıkları andan itibaren yola çıkarak muharebenin üçüncü günü ikinci vakti, Şemahi'ye ulaştılar. Tatar birliklerinin çatışma bölgesine ulaşmasıyla güç dengesi Osmanlı ordusunun lehine döndü. Bu şevkle Eres Han esir alınarak daha sonra katledildiği gibi Safevi ordusundaki birçok sultan ve bey dahil olmak üzere 30.000 asker zayi edildi (Manzume, vr.13^b). Düşman birlikleri karşısında alınan bu ezici galibiyet askere büyük bir moral kaynağı oldu. Üç gün boyunca şenlikler tertip edilerek yararlılık gösterenlere mansıplar tevcih edildi (Manzume, vr.14^a). Bu tevcihler arasında Mir İbrahim Bey'in, Erzurum'a beylerbeyi olarak tayin edilmesi de vardır (Manzume, vr.13^b). Bu sırada Osman Paşa tarafından Safevi ordusunu takip etme emri alan Tatar birlikleri, Salyan yakınlarında Kür nehri civarındaki bir adaya sığınan Eres Han'ın ev halkını ve mallarını yağmaladılar (Manzume, vr.14^a, vr.14^b).

2.3. Şahoğluyla Mücadele ve II. Şemahi Savaşı (24-27 Kasım 1578)

Safevi Şahı Muhammed Hudabende, Osman Paşa ve askerlerinin Şemahi'de Eres Han'ı esir aldığını ve Salyan'daki mallarının yağma edildiğini haber alır. Şah bu haberle birlikte beylerinin yoğun ısrarlarına dayanamayarak oğlunu (Hamza Mirza) ve karısını (Mehdi Ulya lakaplı Hayrünissa Begüm) serdar tayin etmek zorunda kaldığı (Manzume, vr.15^b) gibi Semerkant ve Horasan'dan toplanan 80.000 kişilik bir orduyla yeniden sefere çıkılmasını emretmiş ve hazırlıklarını tamamlayarak yola çıkmıştı. Bu haber Osmanlı askerleri arasında yayılınca büyük bir tedirginlik ve korkuya sebep oldu. Askerin tedirgin olduğunu gören Osman Paşa, askerleri cesaretlendirmek amacıyla korkulacak bir durum olmadığını daha önce de Yemen'de on iki kez düşmanla karşı karşıya geldiklerini Allahın inayeti ve yardımıyla önemli başarılar elde edildiğini, korkmadan düşmana karşı konulacağını ifade ederek askeri motive etmiştir. Bu sözleri işiten askerlerin cesaretleriyle birlikte düşmana karşı üstünlük sağlayacaklarına dair inançları da artmıştır. (Manzume, vr.15^b). Osman Paşa daha önce Safevilerin 80.000 kişilik ordu ile yola çıktıkları haberini Salyan bölgesinde yağmayla meşgul olan Adil Giray Han'a, Safevi ordusunun kalabalık bir ordu ile Şemahi üzerine geldiğini ve birlikte hareket edilmesi için acilen gelmeleri gerektiğini bildirmişti. Ancak Adil Giray Han ve Tatar askerleri zevk ve sefaya devam ettikleri için bu habere kulak asmadan inatla yavaş yavaş hareket ettiler (Manzume, vr.16^a). Bu sırada Safevi ordusu geçitten geçerek Şemahi'ye ulaştı (Manzume, vr.16^b). Osman Paşa'nın emrinde 5.000 civarında asker bulunurken Safevi ordusunda atlı asker ve kadınlardan oluşan 5.000 kişi ile 50 kösi çalan beylerden oluşan yaklaşık 100.000 kişilik ordu vardı. Bu 100.000 kişilik Safevi ordusunun komutanı Hamza Mirza iken diğer bölüklerde Mirza Selman, Yol Kulu, Pir Kulu, İmam Kulu, Abet Ağa, Berk Bey ve Köpek Han da bulunmaktaydı (Manzume, vr.16^b).

Savaşın ilk günü 2.000 Safevi askeri katledilirken Osmanlı güçlerinden 100 kişi şehit oldu (Manzume, vr.17^a). Akşam olmasına rağmen savaşa ara verilmeden devam edildiği için geceyi aydınlatmak amacıyla her yerde meşaleler yakıldı (Manzume, vr.17^b). Safevi ordusu bu şekilde başarılı olamayacağını anlayınca sabah olunca şehrin alt tarafındaki pazar içine girdi. Pazar yeri metrislerindeki güçlerin çekilmesiyle pazar yerinin kendilerine kaldığını düşünen Safeviler, burada alışverişe başladılar. Bu sırada 600 kapıkulu ile Erzurum kulları pazar yerine yetiştii. Yaşanan mücadelede Safeviler yenilerek şehir dışına çıkmak zorunda kaldılar (Manzume, vr.17^b, vr.18^a).

Safeviler, şehir dışına çıkıttıktan sonra tekrar şehir üzerine saldırıda bulunmaya cesaret edemediler. Bu sırada Özdemiroğlu Osman Paşa, Adil Giray Han'a kalabalık düşmanın kendilerine doğru geldiğini, kuvvetlerinin birleştirilmesi gerektiğini ve derhal Şemahi'ye dönmesi gerektiğini ilettiler. Adil Giray Han ise Osman Paşa'ya acele etmemesi gerektiğini daha sonra Osmanlı güçlerine katılacağını bildiren bir mektup gönderdi. Ancak bu mektup Safevi öncü güçlerinin eline geçti. Safevi ordusu, Kırım askerinin yardımı geleceğini duyunca, Osman Paşa'nın askeriyle Tatar güçlerinin birleşmelerini engellemek için Tatar Hanı'nın üzerine yürüdü (Karanfil, 1998, s.30). Bu hücumla Safeviler'in çok olduğunu gören Tatarlar'ın bir kısmı kaçarken Adil Giray Han önderliğinde mücadeleye devam eden diğer güçler, Safeviler karşısında ağır bir yenilgi aldı. Yaşanan hezimet sonucunda Adil Giray Han, Safevilere esir düştü (Manzume, vr.18^a, vr.18^b).

2.4. Osman Paşa'nın Şemahi'den Ayrılarak Derbend'i (Demirkapı'yı) Üs Edinmesi

Tatarlar'ın, Safevi ordusuna yenildiği haberi Şemahi'de bulunan Osman Paşa'ya ulaştı. Daha önce Ereş'te, Kaytas Paşa'ya ihanet ederek firar eden Erzurum Defterdarı Hızır Paşa bu sefer de Erzurum tarafında firar etti. Hızır Paşa'nın gitmesinden sonra Şirvan beylerinden Ali, Bekir, Leke ve Deli Beyler de çavuş ve kethüdalarıyla birlikte bulundukları bölgeyi boşalttılar. Şirvan beylerinin ayrılmasıyla yaklaşık 2.000 kişi bölgeyi terk etmiş oldu. Ertesi gün yine 1.000 /2.000 kadar askerin gitmesiyle Osman Paşa etrafındakilerle istişare yaparak Şemahi'den çıkıp Demirkapı'ya gitme kararı aldı ve Ramazan Bayramı sabahı (1 Aralık 1578) Şemahi'den ayrılmak üzere harekete geçildi (Manzume, vr.19^a, vr.19^b).

Bu sırada Osmanlı'nın Demirkapı'ya doğru yola çıkacağını haber alan Safevi Şahı, Demirkapı'yı muhafaza eden Osmanlı koruyucularını kaleden uzaklaştırarak kaleye Demirkapı'daki yerli halkı yerleştirdi (Özcan, 2007, 155). Bunu haber alan Osman Paşa, askerin başına Erzurum Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı komutan koyarak hepsini kendine bağlarken paniğe kapılmadan tedbirli bir şekilde 200 / 300 askeri yanına almış ve süratle bölgeden ayrılarak Derbend'e (Demirkapı) doğru yola çıkmıştır. Yola çıkan Osman Paşa 2 / 3 günlük mesafeden sonra (7 Ocak 1579) tarihinde Derbend'e ulaşır (Manzume, vr.19^b, vr.20^a).

Osman Paşa ve kuvvetleri Demirkapı'ya ulaştıklarında bir grup Taberistan, Kaytak ve Kumuklar'dan oluşan tayifelerle karşılaştı. Müellif bu tayifeleri oldukça tuhaf, ayakları aksayan topal, vahşi, avere, tanrı bilmez, mezhep tanımaz, yarı çıplak, asi, yol kesen, yamyam insan yiyici olarak tanıtmıştır. Bu insanlar Osman Paşa'nın adamlarının mal ve eşyasına göz dikerek onları soydukları gibi sürekli kaleye saldırdılar. Hatta bu vahşi yerliler Osmanlı ordusunun erzak ve elbiselerini zorla almaya çalışınca bunlarla günde 5 kez olmak üzere toplamda 100 kez savaşıldı. Sonuçta mücadeleden yorulan Osmanlı güçleri Kaytağa gitme kararı aldı (Manzume, vr.20^b, vr.21^a).

2.5. Osman Paşa'nın Demirkapı'daki Kaytaklarla Olan Muharebeleri

Osman Paşa ve askerlerinin Demirkapı'da tutunma çabaları sırasında Safevi hanlarından Muhammed Han (Zulkadirli Muhammed Halife Hacılar) kendisine tabi 20.000 askerle Şemahi'ye gelerek Kür Nehri'ni geçip Şirvan'a girdi. Muhammed Han'ın amacı baharda Şirvan'dan hareketle Derbend'de bulunan Osman Paşa'nın üzerine yürümektir. Böylece Muhammed Han, Samur Nehri'ni geçerek Çerak adlı menzile geldi. Muhammed Han'ın Çerağa yerleşmesiyle Burhan Oğlu Ebubekir Mirza, Osman Paşa'yı zorla ikna ederek Muhammed Han üzerine sefere çıktı. Ancak mücadeleden sonuç alamayan Ebubekir Mirza korkarak savaş meydanından kaçtı. Bunu gören askerler savaş meydanını terk etmeye başlayınca Osmanlı güçleri zayıf oldu. Osman Paşa ve askerlerinin bu durumu Kaytaklar arasında yayılınca cesaretlenen Kaytaklılar tekrar düşmanlığa başladığı gibi Osman Paşa'nın askerlerini katlettiler. Bunun üzerine Osman Paşa, Kaytaklar'ın üzerine hareketle Başlı adı verilen köydeki hisara geldi (Allahverdi, 2016, 158-162).

Başlı-hisar'da, Kaytaklar ok ve taşlarla yukarıdan askerin üzerine saldırıya giriştiler. Bir kaç saatlik muharebeden sonra yorulan asker, dağlık yerde olan hisara çıkmak istemeyince Özdemiroğlu, atıyla askerin içine girdi. Kılıcıyla hareket etmek istemeyen askerin üzerine yürüyünce askerler korkudan

ilerlemek zorunda kaldı. İlerlemekte olan askerin düşmanla mücadelesi sırasında askerlerin üzerine gelen ok ve kılıç hamlelerinden birçok askerle birlikte o gün orada çarhçı olan Erzurum Beylerbeyi İbrahim Paşa da yaralandı. İbrahim Paşa sağ tarafından ağır iki yara aldığı için ayağı aksayarak topal oldu. O gün serdar gaddere (geniş kısa kılıç) ile en önde savaşırken bir düşman alayı onun başına üşüşmüş ve gaddere ile savaşmasına engel olmaya çalışmışlardır. Ancak serdar, mücadeleyi bırakmayarak askerin yok olmasını engellediği gibi büyük bir nam bırakmıştır. Askerler ilerlerken yüzlerce baş kesildiği gibi Başlı-hisar'da taş üstünde taş bırakılmadı. Başlı'dan ayrılmak için hazırlık yapıldığı sırada dağlı Kaytaklılar yorgun olan Osmanlı askerine tekrar taarruz edince onlarla İbrahim Paşa yerine Muhammed Bey mücadele etti. Mücadele akşama kadar devam ettiği için Osmanlı güçleri geceyi kamışlıkta geçirmek zorunda kaldı. Sabah olduğunda Kaytaklılar'ın Osmanlı yol güzergahına siperler kazdığı görülse de siperler Osmanlı güçleri tarafından püskürtüldü. Sonuçta düşman, Osmanlı topçularının bir top atışıyla dağıldı. Böylelikle direnişin sonuç vermediğini gören Kaytaklılar geri çekilmek zorunda kaldı. İki taraf arasındaki mücadelede Osmanlı kuvvetlerinden 36 kişi yaralanırken Kaytaklılar'dan 300 kişi zayi oldu (Manzume, vr.21^a, vr.21^b, vr.22^a, vr.22^b, vr.23^a).

2.6. Kırım Hanı Mehmed Giray'ın Şirvan Seferi

Sefeviler'in Şirvan Beylerbeğisi Muhammed Han (Zulkadirli Muhammed Halife Hacılar) daha önce de bahsi geçtiği üzere 1579 yılının baharına doğru Kür ırmağını geçip Şirvan'a girmişti. Hatta Şirvanşahlı Ebubekir Mirza, Muhammed Han karşısında yenilince Osmanlı güçleri Demirkapı'ya çekilmişti. Adil Giray'ın esir edilip Osman Paşa'nın Demirkapı'yı üs edindiği dönemde Mehmed Giray Han 1579 yılının baharında kardeşi Adil Giray Han'ın intikamını almak için Şirvan'a dâhil oldu. Ancak Mehmed Giray Han'dan önce Muhammed Han'ın üzerine gönderilen Kaykı Bey, Muhammed Hanı esir almıştı. Daha sonra Osman Paşa ve Mehmed Giray Han, Ekim 1579'da Şemahi'ye gelerek Şirvan'da Safevileri bozguna uğrattı (Kırzioğlu, 1993, 333). Böylece Osman Paşa ve Mehmed Giray Han'ın güçleri daha önce Safevilerin tutsak ederek katlettiği Adil Giray Han'ın intikamını almış oldular. Mücadeleye devam eden Osmanlı kuvvetleri Bakü'ye kadar ilerleyerek birçok Safevi askerini zayi etti (Manzume, vr.23^b). Kür nehrini geçerek Gence ve Berda şehirlerini ele geçiren Osmanlılar 100.000 esir ile Aras ırmağına kadar ulaşmış oldu (Manzume, vr.25^b, vr.26^a).

Aras ırmağına kadar ulaşan Osmanlı kuvvetleri daha önce kararlaştırıldığı üzere Kazvin'e sefer düzenlemek için Serdar Lala Mustafa Paşa'yı beklemeye başladı (Kırzioğlu, 1993, 333). Ancak Lala Mustafa Paşa'nın gelemeyeceği anlaşıncı iki yıldır Şark'a sefer düzenleyen askerlerden 2.000 kadarı bölgeden ayrıldı. Aras ırmağı geçildikten sonra 2.000 kişi daha bölgeyi terk ederken yaşanan geri dönüşlerle orada sadece 2.000 bin kadar kişi kaldı (Manzume, vr.26^a). Öte yandan Lala Mustafa Paşa'nın bölgeye gelemeyecek olduğunu anlayan Mehmed Giray Han da birkaç yüz askerini yanına alarak Şirvan ve Dağıstan bölgelerini talan ederek bölgeden ayrıldı. Ancak Mehmed Giray Han ayrılırken 1.000 / 2.000 kadar Tatarla birlikte oğlu Gazi Giray ve kardeşi Saadet Giray Han'ı orada bıraktı. Bu sırada bölgeden Osmanlı kuvvetlerinin ayrıldığını gören yaklaşık 50.000 kişilik Hoca Selman, Emir Han ve Pire Han önderliğindeki Safevi ordusu, Osman Paşa'ya karşı tekrar saldırıya geçerek Şemahi'ye kadar geldi. Bu durumda Hanzade Saadet Giray Han kendine tabii olan Tatar güçlerini alarak bölgeyi terk etti. Bu esnada Şemahi'de erzak almak için dinlenen tahmini 2.000 kadar Safevi gücüne karşı 60 kişilik Osmanlı kuvveti saldırıya geçti. Bu saldırıda Safevi güçlerinden 200 kişi katledilirken 50 kişi esir alındı. Bu saldırıdan sonra yararlılık gösteren 60 kişiye hilat ve kaftanlar giydirildi (Manzume, vr.26^a, vr.26^b).

Olayların geri kalan kısımlarının dostları tarafından şerh edildiğini belirten müellif olayları anlatmayı burada bırakmıştır. Bu kısımdan sonra Hatime olarak değerlendirdiğimiz bölümde müellif bundan sonraki hallerinin nasıl olacağını kimsenin bilmediğini belirterek kalem, saki ve okuyucuya seslenmeye başlamıştır. Müellif burada eserin yeni kaleme alındığını bu nedenle hatalarının olabileceğini ifade eder. Hatta okuyucularından bu yazma hatalarını görmezden gelmelerini ve kusurlarından dolayı onu affetmelerini ister.

2.7. Eserde Doğrudan İsmi Verilerek Bahsi Geçen Kişiler

Eres Han: Safeviler'in Şemahi hakimidir. Osman Paşa ve Adil Giray Han'ın kuvvetleri ile yaptığı Eres Muharebesinin üçüncü günü 11 Kasım 1578 tarihinde esir alınarak katledilmiştir (Manzume, vr.13^b).

Erdoğdu: Eres Han'ın oğlu olan Erdoğdu, Eres Han Muharebesinde Safevi ordusunun sol koluna kumandanlık etmiştir. Erdoğdu da babası Eres Han gibi 11 Kasım 1578 tarihinde başı vurularak öldürülmüştür (Allahverdi, 2016, 136).

Şemhal: Osmanlı ordusuna katılan Dağıstan hakimidir. Şemhal, Dağıstan'da yaşayan Gazi Kumuk boyunda, en yüksek idarecinin taşıdığı unvandır.

Mir İbrahim: Ruha Beyi Helvacı Mustafa Paşa oğlu İbrahim Bey'dir. Asafî, Şecâ'atnâme'de Mir İbrahim'in Ruha Beyi olmasını şu mısralarla anlatmıştır. “Anun ardınca o sâhip mârifet, Mîr-i İbrâhim ‘âlî-menkabet, Virdiler Ruhâ'yı kaldı ol dilîr, Lutf u hulkuna anun olmaz nazîr, Hayliden begdür o paşazâdedür, Kayd-ı istikbârdan âzâdedür, Görmedüm beglerde ben ana nazîr, Zû-fünûndur cümleden olmuş habîr” (Şenlik, 2014, 29, 157; Eravcı, 2009, 29).

Hamid Ağa: Şirvan Kullar Ağasıdır. Osman Paşa tarafından Ereş'te, İmam Kulu Han ile mücadele eden Kaytas Paşa'ya yardım için gönderilmişti. Burada Kaytas Paşa ile birlikte şehit edildi (Allahverdi, 2016, 131).

Hızır Paşa: 22 Kasım 1578 tarihinde Erzurum defterdarı olan Hızır Paşa, Gence hakimi İmam-Kulu Han'ın Ereş'te, Kaytas Paşa üzerine yürüdüğü esnada orada bulunmaktaydı. Defterdar, Kaytas Paşa ve askerlerini dışarı çıkarmaları için ikna ettiği gibi kaleden ilk önce kendisi çıktı. Ancak daha sonra Erzurum askeriyle birlikte firar etti^{xii}. (Şenlik, 2014, 30, 243, 244, 719, 832). Bu olaydan sonra paşanın katline karar verilse de Osman Paşa tarafından affedildi. Hızır Paşa, bir süre sonra yine ordudan kaçarak Erzurum'a geçince Serdar Lala Mustafa Paşa tarafından yakalanarak 25 Şubat 1579'da idam edildi (Allahverdi, 2016, 131-132).

Sultan: Safevi ülkesinin batı kesimindeki kudretli emirlerle belirli bazı bölge hakimlerine verilen unvandır.

İmam Kulu: Gence valisi olan İmam Kulu Han, Kaçarlı boyundandır. Çıldır ve Koyungeçidi Savaşlarında (1578) Osman Paşa'yla girdiği mücadeleleri kaybetti. Aynı yıl Ereş'te Osmanlı kuvvetlerini mağlup ettikten sonra Tiflis'i kuşattı. İmam Kulu Han, 1580 yılında Karabağ tümen valisi olarak, Şirvan muhafızlığına getirildi. Meş'ale savaşında ağır yenilgi alınca geri çekildi (Özergin, 1971, 285).

Hamza Mirza: Safevi Şahı Muhammed Hudabende'nin oğludur. XVI. yüzyılın Osmanlı-Safevi münasebetlerinde 1578-1586 yılları arasında Osman Paşa ve kuvvetlerine karşı mücadele etmiştir. Ferhad Paşa ile Osman Paşa önderliğindeki Osmanlı güçlerinin Azerbaycan'a girmesiyle Mirza Hamza zayıf bir ordu ile karşı koymaya çalıştı. Ancak engel olamayınca Osmanlı ordusu 1585 yılında Tebriz'e girdi ve Mirza Hamza, 1586 yılında ordugahta öldürüldü (Gündüz, 2008, 451-457).

Mirza Selman: Safevilerin baş veziri ve Şah Hudabende'nin vekiliydi. XVI. yüzyılın Osmanlı-Safevi münasebetlerinde 1578-1585 yılları arasında Osman Paşa ve kuvvetlerine karşı mücadele etmiştir. Kızılbaş ileri gelenleri, Şah Hudabende'ye Selman Mirza'nın öldürülmesini aksi takdirde Horasan şahı ilan edilen Abbas Mirza ile birleşeceklerini bildirince Abbas Mirza ile mücadele etmeyi göze alamayan Hudabende, Selman Mirza'yı 1585 yılında öldürtmüştür (Allahverdi, 2016, 257).

Ali Bey: Şirvan beylerindendir.

Bekir Bey: Şirvan beylerindendir. Derbendliler soyundan Burhan Ali Sultan'ın oğludur. Bekir Bey, Şirvan hakimliğini elde edeceği ümidiyle Şirvan seferine çağırılınca hemen Osmanlı ordusuna katıldı. Ancak ilk olarak 1579 yılında Şirvan'ın zaptı esnasında savaşın başında kaçtı. Bir süre sonra yine Osman Paşa'nın yanına dönse de ikinci kez 1580 yılında Gazi Giray ile Peyker Han üzerine yürüyüşte savaş

gecesi kaçtı. Bekir Bey, 1582 yılında Osmanlı safını terk ederek Safevi ordusuna katıldı. Hatta yenilerek kaçtığı Meşale savaşında Safevi ordusunun sol lokunu kumanda etmiştir (Özergin, 1971, 283).

İbrahim Paşa: Daha önce adı Mir İbrahim olarak geçen Ruha Sancakbeyi İbrahim Paşa, Kaytas Paşa şehit olunca onun yerine 17 Kasım 1578 tarihinde Erzurum'a beylerbeyi olmuştur^{xiii} (Şenlik, 2014, 29,157).

Muhammed Bey: Eserde Muhammed Bey olarak verilen kişi Şecâ'atnâme yazarı Âsafî Dal Mehmed Çelebi'dir. Müellif, Muhammed Beyin kendisinin kadim dostu olduğunu, onunla çoğu zaman birlikte tuz ekmek yediğini (Manzume, vr.22^a), eserin yazılma sebebini ona bağladığını (Manzume, vr.22^a). ve Muhammed Bey'in eseri kaleme alırken kendisine yardım ettiğini, hatta kıssayı süslediğini (Manzume, vr.22^b), dile getirmiştir. Müellif, Muhammed Bey'i fazilet sahibi, olgun, gönül ehli ve iyi bir asker (Manzume, vr.22^a), savaş esnasında hem reis hem de diğer bey ve serdarlara hizmet ederek onlarla arkadaş olan (Manzume, vr.22^b), defterdarlık gibi yüksek bir makamda bulunmasına rağmen kibirlenmeden alçak gönüllü davranan (Manzume, vr.22^b), sakin, mülayim, dik duruşlu, dostluğa önem veren (Manzume, vr.22^b), nazımla uğraşan (Manzume, vr.22^a) biri olarak tanıtmıştır. Eserde Muhammed Bey'in bazen çarhacı olarak öncü birliğin başında yer aldığı bazen de artçı birliğin başı olarak dümdâr olduğu^{xiv} (Manzume, vr.22^a) nice zaman dünyadan arınıp Mevlevîlik hırkasını giydiği (Manzume, vr.22^a), aşk potasında yanarak aşk badesiyle mest olduğu (Manzume, vr.22^b) ifade edilmiştir. Öte yandan müellif, Muhammed Bey'in, Şirvan'ın fethinde gösterdiği üstün gayret ve çaba sonucunda defterdar olduğunu da belirtilmiştir (Manzume, vr.22^b). Eser içeriğinden anlaşıldığı üzere Muhammed Bey'in defterdar olarak tayin edilmesi Erzurum defterdarı Hızır Bey'in firarından sonra olmuştur^{xv} (Manzume, vr.12^b).

Muhammed Han (Zulkadirli Muhammed Halife Hacılar): Safevilerin Şirvan valisidir. Şirvan'a vali olmadan önce Şah Tahmasb'ın saltanatının son senelerinde Esterabad valisi iken Türkmen ve Karabörklülerin saldırılarına dayanamayarak Kazvine gelmişti. Daha sonra Şirvan valiliğine tayin edilen Muhammed Han, 1579 yılının baharında Çerak menzilinde Kaykî Bey karşısında başarısız olunca Demirkapıdan kaçarak Şemahi'ye gitse de burada yakalanarak katledildi (Kütükoğlu, 1993, 95-96; Allahverdi, 2016, 169).

Emir Han: Safevilerin en büyük sultanlarından olup hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte Tebriz hakimi olduğu bilinmektedir.

Pire Han: Ustaclu ümerasından Muhammed Han olarak bilinen Safevi komutanı olup Özbeklere karşı acımasız tavırlarıyla tanınmaktadır.

Yol Kulu, Pir Kulu, Abet Ağa, Berk Bey, Köpek Han, Leke Bey, Deli Bey, bu beylerin isimleri manzumede geçmesine rağmen bunlar hakkında yeterli veriye ulaşılamamıştır.

2.8. Eserde Doğrudan İsmi Verilmeden Bahsi Geçen Kişiler

Osman Paşa: Eser onun Şirvan ve Demirkapıdaki mücadelelerine dayanmaktadır. Mısır beylerinden Özdemir Paşa'nın oğlu olan Osman Paşa, Mısır'da 1527 yılında doğmuş ve 14 yaşında iken Kullar Ağalığına getirilmiştir. Daha sonra 1545 yılında Mısır tuğlu muhafız sancakbeğine getirilen paşa, burada gösterdiği başarıdan dolayı 1560 yılında Mısır emirü'l-haccı olarak tayin edildi. Babasının 1562 yılında ölümüyle Habeş beğlerbeğisi olan Osman Paşa, 1567 yılında Yemen'deki isyanları bastırmak üzere bölgeye gönderildi. Bir süre İstanbul, Lahsa ve Diyarbekir eyaletlerinde bulunan Paşa, Mart 1578'de Şirvan Seferine çağrıldı. Çıldır, Koyungeçidi zaferlerinin kazanılmasında etkili olan Osman Paşa'ya, Şirvan ve Dağıstan muhafızlığı vezir payesi ve serdar ünvanıyla verildi. Meşaleler savaşında 8-11 Mayıs 1583 tarihinde Safevileri ağır yenilgiye uğratan Osman Paşa, 15 Mart 1585 tarihinde Şark serdarı olarak tayin edildi. Ağustos 1585'te Tebriz'e yürüyerek Sufyân, Alivâr ve Tebriz Savaşları'ndan sonra 22 Eylül 1585'te şehri zaptetti. Ancak 30 Ekim 1585'te Hunna hastalığından vefat etti. Diyarbakır'da türbesi bulunmaktadır (Çiçek, 2007, 471).

Kaytas Paşa: Paşa, Saruhan sancakbeyliği yaptığı sırada Erzurum beylerbeyliği görevinden istifa eden Behram Paşa yerine Ereş beylerbeyliğine tayin edildiği gibi kapıkulu sol ulufecilerine ikişer akçe terakki verilmekle birlikte 7 kere 100.000 akçelik has ile Ereş Beylerbeyi rütbesiyle Şirvan muhafazasında kaldı (Kütükoğlu, 1993, 65). Kaytas Paşa, Ereş'te İmam Kulu Han ile yaptığı mücadele sırasında şehit oldu (Manzume, vr.12^a, vr.12^b).

Şah Muhammed Hudabende: Şah II. İsmail'in vefatından sonra Tahmasb'ın tüm oğulları öldürüldüğü için geriye sadece Muhammed Hudabende kalmıştı. Şah II. İsmail'in vefatının ardından Şamlu İskender Bey, Muhammed Mirza'nın olduğu Şiraz'a gelerek Şah İsmail'in öldüğü haberini verdi. Gözleri kör olan ve devlet yönetiminde kendisinde vasıf görmeyen Muhammed Hudabende, Şiraz'dan Kazvin'e getirilerek 13 Şubat 1578 tarihinde tahta çıkarıldı. Şah Muhammed Hudabende, oğlu Hamza Mirza'nın ölümünden sonra tahtın güçlü adayı Abbas Mirza ile girdiği taht mücadelesinde başarılı olamayınca 1596 yılında Kazvin'de öldü (Dağlar, 2018, 58).

Hayrünnisa Begüm: Hayrünnisa Begüm, Şah Hudabende'nin eşi olup Mehdi Ulya lakabıyla bilinmektedir.

Adil Giray Han: Adil Giray, Kırım Hanı Devlet Giray'ın oğludur. Devlet Giray'ın, Mayıs 1577 yılındaki ölümüyle II. Mehmed Giray, Adil Giray'ı veliaht (kalgay) ilan etti. Sultan III. Murad'ın Mehmed Giray'dan Kırım güçlerinin Safevilere karşı gönderilmesine yönelik isteği üzerine Kırım kalgayı Adil Giray ile Mehmed Giray'ın kardeşleri Gazi Giray, Mübarek Giray ve oğlu Saadet Giray görevlendirdi. Adil Giray, kuvvetleri ile birlikte Şirvan'da Özdemiroğlu Osman Paşa'ya yetişerek Safevilerin mağlup edilmesine yardım etti. Ancak başarı sonrasında ihtiyatsız hareketi yüzünden Safevilerin hücumuyla esir edildi. Kazvin'de her türlü ihtiyacı karşılanmak üzere bir eve yerleştirilen Adil Giray, Safevi şahı tarafından damat edilmek üzere saraya alındı. Fakat Şahın karısı ve kız kardeşiyle zina yaptığı töhmeti ile korucular tarafından katledildi (Başer ve Karadağ Çınar, 2012, 149-163).

Lala Mustafa Paşa: Lala Mustafa Paşa'nın hayatının ilk yıllarına dair pek bilgi bulunmamaktadır. Bosna'nın Sokol köyünden olduğu bilinen paşa, Yavuz Sultan Selim döneminde kardeşi Deli Hüsrev Paşa aracılığıyla saraya alınmıştır. Sultan Süleyman'ın oğlu şehzade Selim'e uzun yıllar lalalık yaptıktan sonra sırasıyla Van, Erzurum, Halep ve Şam beylerbeyiliklerinde bulunmuştur. Lala Mustafa Paşa 2 Ocak 1578 tarihinde Gürcistan üzerinden Şirvan'ın fethi için tek yetkili serdar olarak tayin edildi. Çıldır, Koyungeçidi ve Ereş'deki başarılarının ardından Şirvan'ı fethetti. Gürcü ve Dağıstan beylerini itaat altına aldıktan sonra kışı geçirmek için Erzurum'a dönen paşa, 1578 yılının sonlarında Kars kalesinin tamiri ve sınır boylarının takviyesini tamamladı. Daha sonra 1579 yılının Ekim ayında tekrar Erzuruma döndü. Ancak çok geçmeden Koca Sinan Paşa'nın tahrikleriyle Ocak 1580'de serdarlıktan azledildi. Azilden sonra İstanbul'a dönen paşa, yaşlılıktan dolayı 7 Ağustos 1580 yılında vefa etti (Kütükoğlu, 2003, 73-74).

II. Mehmed Giray Han: II. Mehmed Giray Han (Semiz Mehmed Giray) 1577-1584 yılları arasında hüküm sürmüştür. Babası Devlet Giray'ın ölümü üzerine kendisi Kırım Hanı olurken kardeşi Adil Giray Kırım kalgayı olmuştu. Mehmed Giray, Adil Giray Han'ın esir edilmesinden sonra 1579 yılında Şirvan'a gelerek Özdemiroğlu Osman Paşa ile Şemahi'ye geçmiş, Berdaa ve Gence taraflarına akınlar düzenlemişti. Bir süre Şirvan'da bulunan Mehmed Giray, Osman Paşa ile arası açılınca oğlu Gazi Giray'ı orada bırakıp Kırım'a geri döndü. Osman Paşa'nın Kafkas bölgesini düzene koyup Kefe'ye vardığı sırada Mehmed Giray'ın katline ferman verilmişti. Mehmed Giray bu ferman gerekçesiyle Osman Paşa'yı Kefe'de kuşattı. Bu esnada Devlet Giray'ın diğer oğlu II. İslam Giray'ın Kırım Hanlığına seçilmesiye Mehmed Giray kuşatmayı kaldırdı. Ancak Or-kapı (Perekop) taraflarına kaçmak isterken Kalgay Alp Giray tarafından yakalanarak katledildi (Uzunçarşılı, 2011, 1-5).

II. Gazi Giray Han: II. Gazi Giray, II. Mehmed Giray Han'ın oğludur. İlk defa 1578'de başlayan Osmanlı-Safevi mücadeleleri sırasında Osman Paşa'nın takdirini kazandı. Mehmed Giray Han, savaş sona ermeden (1579) Kırım'a dönerken o Şirvan'da kalarak burada büyük başarı kazandı. Ancak 1580'de

bir ileri keşif hareketi sırasında Safeviler tarafından esir alınarak Alamut kalesine hapsedildi. Kaleden 1585 yılında kaçmayı başaran Gazi Giray, Erzurum'da bulunan Osman Paşa'nın yanına giderek yeniden savaşılar katıldı. Mayıs 1588'de İslam Giray Han'ın ölümü ile III. Murad tarafından Kırım hanlığına tayin edildi (İnalcık, 1996, 451-452).

Hanzade (II. Saadet Giray Han): II. Saadet Giray Han, II. Mehmed Giray Han'ın oğludur. II. Mehmed Giray Hanla oğlu Saadet Giray Han, Safevilere karşı mücadele etmek istemeyerek Osmanlıya karşı isyan etmişlerdi. Öte yandan Amcası II. İslam Giray Han ile tahta geçmek için mücadele etmiş ancak Osmanlı'nın II. İslam Giray'ı desteklemesiyle mücadeleyi kaybetmiştir. Kaçmak zorunda kalan II. Saadet Giray Han, Kuzey Kafkasya'daki Nogaylara sığınmış ve bir süre Astrahan ile Dağıstan'da yaşadktan sonra 1587 yılında vefat etmiştir (İnalcık, 1996, 76-78).

2.9. Eserde Bahsi Geçen Yer Adları

Çıldır: Çıldır, Osmanlılar döneminde bugünkü Ardanuç, Şavşat, Oltu yöresiyle Gürcistan Cumhuriyetindeki Ahıska ve civarını içine alan idari bölgeydi. XVI. yüzyılda Çıldır beğlerbeyliğinin merkezi olan bu yer, adını Çıldır gölünden almıştır. Çıldır gölü Doğu Anadolu'da, Kars ilinde, Çıldır kasabasının 10 km güneydoğusunda bulunur. XVI. yüzyıl Osmanlı Safevi ilişkileri Çıldır'ın tamamen Osmanlı'nın hâkimiyetine geçmesini sağlamıştır. Özellikle 9 Ağustos 1578 tarihinde Osmanlıların zaferiyle sonuçlanan Çıldır Savaşıyla, Çıldır'da Osmanlı eyaleti kurularak ilk kez Atabegli Mustafa, beylerbeyi olarak atanmıştır (Emecen, 1993, 300-301; Sezen, 2017, 184).

Şirvan: Kuzey Azerbaycan'ın güneydoğusunda, Hazar denizi ile Kür ırmağı arasında bulunan bir bölgedir. Şirvan; Şemahi, Ereş, Kabale, Bakü, Şaburan, Derbend, Mahmudabad ve Salyan olmak üzere sekiz idari bölge ve şehirden oluşmaktadır. Bunlar içinde Şemahi ve Ereş, Şirvan'ın en büyük vilayetleri olup ticaret ve maişet merkezleri idi. Merkezi Şemahi olan Şirvan, 1551 yılında Safevi eyaleti olurken 1578 yılında Şirvan eyaleti adı altında Osman Paşa'ya tevcih edilmişti. Ancak bir ara tekrar Safevilere geçse de 1583 yılında tekrar Osmanlıya geçerek Cafer Paşa muhafızlığına bırakıldı. Osmanlı döneminde Derbend ve Şemahi olarak iki bölgeye ayrılan Şirvan 1607'de Safevi hâkimiyetine girdi (Öztürk, 2022, 192; Sezen, 2017, 729).

Arz-ı Rûm: Doğu Anadolu'da şehir ve bu şehrin merkez olan Erzurum şehrinin bilinen ilk adı Doğu Roma (Bizans) imparatoru II. Theodosios'a (408-450) izafe edilen Theodosiopolis'tir. Türkler, eski çağlardan beri bulundukları Erzen ovasını fethedince (1048-1049) Theodosiopolis için Erzen adını kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Siirt taraflarındaki diğer Erzen'den ayırmak ve bölgenin Anadolu'ya ait olduğunu belirtmek için sonuna Rûm kelimesi eklenmiştir. Nitekim burada basılan Selçuklu paralarında şehrin adı Erzenü'r-Rûm (ارزن الروم), Erzen-i Rûm (ارزن روم), ve Erz-i Rûm (ارز روم) şeklinde yazılmıştır. Daha sonra bu ad Arz-ı Rûm olmuş ve nihayet bugünkü Erzurum şeklini almıştır (Küçük, 1995, 312-329; Sezen 2017, 256).

Salyan: XVI. Osmanlı Safevi ilişkilerinde önemli bir üs konumunda olan Salyan, Şirvan'ın sekiz vilayetinden biridir. Şemahi'nin 150 km güneyinde yer alana Salyan, Osmanlı'nın 16-18 Eylül 1578 tarihinde Ereş'i zaptından sonra (Şemahi, Kabale, Bakü, Şaburan, Mahmudabad, Demirkapı ile birlikte) ele geçirilerek Yemen mazûllerinden Yusuf'a tevcih edilmiştir (Kütüoğlu, 1993, 67-68).

Semer kant: Özbekistan'da bulunan tarihi bir şehir olup Timur döneminde başkent idi.

Horasan: Kuzeydoğu İran'da bulunan bir eyalettir.

Yemen: Kızıldeniz'e ve Hint Okyanusu'nun Aden körfezine kıyısı olan Yemen, kuzeyden Suudi Arabistan, doğudan Umman ile komşudur.

Rûm: Roma, Bizans, Rumlar ve Anadolu'yu ifade eden isim olarak Rûm kelimesi, Selçuklular ve Osmanlılar tarafından hem coğrafi bir isim hem de bu coğrafyada yaşayan insanları nitelemek üzere kullanılmıştır. Osmanlılar'ın ilk döneminde Amasya, Sivas ve Tokat'ı içine alan idari birim (eyâlet-i

Rûm) olarak kullanılmıştır. Öte yandan Anadolu'daki Müslim / Gayrimüslim ahali için de Rûm/Rûmî ismi kullanılmış ve Anadolu'ya mülk-i Rûm, Osmanlının Avrupa yakası kısmına Rûmeli, Osmanlı hükümdarlarına da Rûm padişahı denilmiştir. Hatta Fatih Sultan Mehmed, Kayser-i Rûm unvanını kullanmıştır. Genel olarak Rûmî tabiri kaynaklarda Anadolu'yu yanında Osmanlı anlamına da gelir. Rûmilik, ırk bakımından Rûmlar'ı değil, Osmanlılar'ı kapsayan kültürel ve sosyal terim olarak şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Avcı, 2008, 222-225).

Ereş: Şirvan'ın en büyük iki vilayetinden biri olan Ereş bölgesi (Sezen, 2017, 253), Kanık nehrini takiben Şirvan'ın batısında bulunurdu. Safevi hakimiyetinde olan mekan, Koyungeçidi ve Şeki bozgunlarından sonra 16-18 Eylül 1578 tarihinde Osmanlı yönetimine geçti. Lala Mustafa Paşa, bu fetihlerden sonra Kafkaslarda ilk idari teşkilatı kurarak Gürcistan'ı dört eyalete ayırdı. Tiflis; Mehmet Paşa'ya, Kakheti Kırallığı bölgesi; Aleksandre, Ereş Eyaleti; Kaytas Paşa'ya, Suhum Eyaleti, Haydar Paşa'ya tevcih edildi. Kaynaklarda Ereş kasabası tasvir edilirken; bağlık ve bahçelik, meyveleri bol olan havası güzel olarak anlatılmıştır (Allahverdi, 2016, 160; Dünder, 2006, 17). Ereş beylerbeyliğine getirilen Kaytas Paşa'nın Ereş Muharebesinde şehit olmasından sonra yerine daha önce Şirvan'da bulunan Ruha Sancakbeyi İbrahim Bey getirilmiştir (Manzume, vr.14^a).

Derbend / Demirkapı: Dağıstan'da Hazar denizinin kuzeybatı sahilinde bulunan tarihi bir şehir ve limandır. Türkler buraya Demirkapı derler. Safevilerle 1579'dan 1583 yılına kadar Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yürüttüğü mücadelelerde Derbend önemli bir askeri üs olmakla birlikte yedi sancaktan oluşmaktaydı (Sezen, 2017, 210; Muhammedoğlu, 1994, 164-166).

Kaytaklar: Dağıstanda Demirkapı kuzeyindeki yörede yaşayan bir boydur. Boybeylerine Usmî ünvanı verilirdi. Bunların bir kısmı güney tarafa inerek Şeki ve Şirvan arasına yerleşti. Şirvan bölgesinin 1607 yılında Osmanlılar elinden çıkınca Kuba ve Salyan bölgeleri güney Kaytaklara verildi. Hatta daha sonra kurulacak olan Kuba Hanlığını buradaki Kaytaklar kurmuştur (Özergin, 1971, 286).

Tebersaran: Demirkapı'ya yakın Dağıstan beylikleri bölge halkları içinde yer almış ve Derbend havalisinde yaşamış topluluklardan biridir. Cümle halkı 40.000 hanedir. Nüfusları 20.000 bin kadardır. Kaytaklar'ın bir kolu olduğundan Türkçe konuşurlar. Tebersaranlar verimli topraklarda yaşayıp ziraatle uğraşmak, meyvecilik ve hayvan beslemekte ileri gitmişlerdir. Dünyaca ünlü Derbend halıları bunlar tarafından üretilmektedir (Kırzioğlu, 1993, 309-311).

Kumuklar: Dağıstan'da yaşayan müslüman bir Türk kavmi olan Kumuklar Dağıstan'ın kuzeydoğusunda Terek ve Sulak nehirleri Dargı sınırına kadar uzayan ovalık topraklarda yaşarlardı. Hazarlar'ın yıkılmasından sonra Kumuklar'ın kurduğu ilk siyasi birlik "Şemhallik" denilen feodal bir beylik hüviyetindeydi ve sınırları güneyde Derbend'den kuzeyde Kabartay'a kadar uzanıyordu. Şemhal dağlık bölgede ikamet ederdi. Şemhal Çoban'ın 1578 ölümü üzerine yerine geçen oğlu Sultan But zamanında Kumuklar, 1586 yılından itibaren Rus işgaline marzu kaldılar. Bu işgallere karşı Kafkas kavimleri ve Osmanlıların desteğini alarak direnen Kumuklar, İran, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin çıkar çatışmalarına sahne oldu. Kumuk Şemhalliği giriştiği bu çıkar mücadelelerinde sürekli toprak kaybetti. Ve sonuçta Ruslar, 1725 yılında Şemhallerin bağımsız yönetimlerine son verdi (Kurtuluş, 2002, 372-373).

Bakü: Hazar denizinin batısında yer alan Bakü, Azerbaycan'ın en büyük şehridir. Şirvanşahların elinde bulunan şehir, 1501 yılında Safevi hükümdarı Şah İsmail tarafından ele geçirilmiştir. Daha sonra Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından 1583 yılında fethedilen Bakü, Şemahi eyaletine bağlı sancak haline getirilirdi. Ancak 1606 yılında Safeviler şehri tekrar ele geçirmişlerdir (Dursun, 1991, 550-551).

Gence: Kür ırmağının güneyinde Gence çayı üzerinde bulunan Kuzey Azerbaycan'ın batısında yer alan Gence, Bakü'den sonra ikinci büyük şehirdir. XVI. yüzyıl sonlarında Gence ve çevresi Osmanlı Safevi savaşlarına sahne olmuştur. Özellikle Şirvan seferi sırasında, Gence valisi İmam Kulu Han Osmanlılar'ı arkadan vurmakla uğraşmaktaydı. Gence, Serdar Ferhad Paşa tarafından 3 Eylül 1588'de fethedildi. Gence merkez olmak üzere bir eyalet teşkil edilerek beylerbeyliğine Çerkez Haydar Paşa getirildi. 1593

yılı tahrir defterine göre Gence vilayeti (on iki nahiye), Berdaa (beş nahiye), Hacin (dokuz nahiye), Ahıstabad (beş nahiye), Dizak (üç nahiye), Hekari (dört nahiye) ve Verende (bir nahiye) olmak üzere yedi sancağa ayrıldı. Gence'nin fethinden sonra özellikle Ziyadoğlu Muhammed Han kumandasındaki Safeviler direniş gösterecek de Gence on sekiz yıl Osmanlı hakimiyetinde kaldı. Ancak XVII. yüzyıl başlarında yeniden başlayan Osmanlı-Safevi savaşları sırasında 1606'da I. Abbas tarafından tekrar ele geçirildi (Efendizade, 1996, 17-20; Sezen, 2017, 284).

İran: XVI. yüzyılda Tahmasb'ın ölümü ile artan karışıklıklar, II. Şah İsmail'in olumsuz faaliyetleri ve Anadolu'da Safevi propagandasının artması Osmanlı'yı harekete geçirerek günümüz Azerbaycan sınır bölgelerinde mücadeleler başladı. Lala Mustafa Paşa serdarlığındaki kalabalık bir ordu 1578 yılında Gürcistan üzerine yürüdü. Çıldır'da ağır yenilgi alan Safevi birlikleri tekrar Kafkasya'dan saldırıya geçti. Bu olaylarla başlayan yeni savaş dönemi 1590 yılına kadar sürdü. Şah I. Abbas'ın 1590 barış istemesi üzerine iki taraf arasında imzalanan antlaşma ile Tebriz, Karacadağ, Gence, Karabağ, Şirvan, Gürcistan, Nihavend, Luristan ve Şehrizar, Osmanlı idaresine bırakıldı (Aliev, 2000, 405-409).

Turan: Türkler'in ve akraba milletlerin tarihi anavatanı anlamında siyasal ve kültürel bir kavram olan Turan kelimesi Farsça kökenlidir. Önceleri İranlılar'ın, İran'ın kuzeydoğusundaki bölgelere verdikleri bir isimdi. Daha sonra Ural-Alтай ve Fin-Macar halklarından oluşan toplumların yaşadığı anayurdu tanımlamak için kullanılmıştır (Sarıay, 2012, 407-408).

Şark Seferleri: Sultan III. Murad döneminde 1578-1590 yılları arasında Osmanlı'nın Kafkasya (Şark) bölgesine gerçekleştirdiği fetihleri ifade etmek için kullanılan tarihi adlandırmadır.

Kür (Kür nehri): Batı dilinde Kür ya da Kura olarak bilinen nehir Kuzey Azerbaycan'ın en büyük akarsuyudur. Uzunluğu 1523 km olup Kars şehrinin kuzeybatısından doğar. Tiflis'ten geçerek Karabağ ovası ile Mugan bozkırını sulayan nehir Cevad'da, Aras ırmağı ile birleşerek Salyan üzerinden Hazar Denizine (Bahr-ı Kulzûm'a) dökülür. Bu nehrin doğusu Şirvan, batısı Kızılbaş vilayetidir (Allahverdi, 2012, 113-114).

Berdaa: Gence Vilayeti'ndeki sancaklardan biri olup 1593 yılında beş nahiyeden oluşmaktaydı.

Kulzûm-ı Rûm: Özellikle İslâm coğrafyacıları tarafından Hazar Denizi için Bahr-i Kulzûm / Kulzûm deryası ifadeleri kullanılmış olmakla beraber, olması gereken doğru ifade Bahr-i Kurzûm ifadesidir (Ak, 1996, 7-12).

Aras: Uzunluğu 1059 km olan Aras nehri, Doğu Anadolu bölgesinden doğup Türkiye sınırları dışında Hazar denizine ulaşır. Osmanlı-Safevi ilişkileri sebebiyle Aras kıyıları iki taraf arasında defalarca el değiştirmiştir. Özellikle 1578 yılında Osmanlılar Aras nehrinin güneyi ve kuzeyindeki bölgeleri fethetmiştir (Tuncel, 1991, 332-335).

Dağıstan: Kafkasya'nın kuzeydoğusunda bulunan günümüz Dağıstan'ın doğusunda Hazar denizi, güneyinde Azerbaycan ve güneybatısında Gürcistan yer alır. Oldukça dağlık olan bölge 1578-1606 yılları arasında Osmanlı hakimiyeti altında kaldı. Safeviler'in XVII. yüzyılın başlarında Dağıstan'da Şiiliği yaymak için başlattıkları hareketle Şah I. Abbas 1607'de Şemahi Kalesi'ni kuşatarak ele geçirdi (Buniyatov, 1993, 404-406).

Şemahi: Şirvan'ın merkezi olan Şemahi aynı zamanda en büyük iki vilayetinden biridir (Sezen, 2017, 729). Şirvan bölgesi VII. yüzyılın ortalarından itibaren müslüman Arapların oluşturduğu hanedanların valilerince yönetildi. Böylece teşekkül eden Şirvanşahlar idaresi uzun süre hakimiyetini sürdürdü. Bu devirde kurulan Şemahi (Şamahı, Şemahe) şehri Şirvan'ın merkezi olurken Şah Tahmasb'ın 1538'de Şirvanşahlar'ın hakimiyetine son vermesiyle bölge Safevi vilayeti haline geldi. Bölge halkının Sünni oluşu Safevi idaresine karşı birçok isyanın çıkmasına sebep oldu. Şirvan halkı bu nedenle sık sık Osmanlılar'dan yardım istedi. Safeviler'e karşı 1578'de kazanılan Koyungeçidi savaşının ardından Şirvan'da Osmanlı idaresi kuruldu. Safeviler'in Şirvan muhafızı ve Şemahi hakimi Eras Han, Karabağ'a çekildi. Böylece Şemahi, Kabala, Bakü, Şaburan, Mahmudabad, Salyan ve Demirkapı/Derbend Osmanlı

kontrolüne girerken bölgenin idaresi Şirvan serdarı unvanıyla Özdemiroğlu Osman Paşa'ya verildi. Bölge zaman zaman Safevi hakimiyetine geçse de 1583'te Meşale Savaşıyla Osmanlı, bölgede tamamiyle hakimiyet kurmayı başardı. Özellikle 1590 antlaşması ile Safeviler bölgedeki Osmanlı hakimiyetini tanıırken Şirvan'ın kuzeyinde Demirkapı/Derbend (yedi sancaklı) ve güneyinde Şemahi (onbeş sancaklı) olmak üzere iki eyalet kuruldu. Ancak Şah Abbas 1607'de bölgeyi yeniden Safevi idaresine kattı (Ayдын, 2010, 204-206).

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Manzume, III. Murad dönemi Şark Seferlerinde kahramalık gösteren Özdemiroğlu Osman Paşa'nın mücadelelerini, kritik durumlarda aldığı önlemleri ve zaferlerini konu edinmektedir. Divan şairi ve sancakbeyliği yapmış olan müellif, eserini bizzat tanıklık yaptığı olayları anlatmak amacıyla kaleme almıştır. Eser, her ne kadar Osman Paşa ve Şark Seferleri hakkında bilgi veren birincil kaynak durumunda olsa da tarihi olaylar ve şahsiyetler hakkında bilgi veren kronikler ve vekayinâmeler kadar ayrıntılı bilgiler sunmamaktadır.

Eser aynı dönemi anlatan Âsafî Dal Mehmed Çelebi'nin Şecâ'atnemesi göz önüne alındığında müellifin olayları anlatırken bayram günleri ve günün belirli saatleri dışında hiç bir kronolojiye yer vermediği görülmektedir. Çalışma üzerinde yapılan nüsha analizinden de anlaşılacağı üzere müellif kronolojiye hemen hemen hiç yer vermemiş hatta anlatılan olaylar arasında ve geçişlerde kopukluk, tasvir edilen şahısların derlenip işlenmesinde ise dağınıklık görülmektedir. Ayrıca Şirvan ve Demirkapının fethinde rol oynayan önemli şahısların hepsi için tek adlandırma olarak metinde “serdar” kelimesi kullanılmıştır. Bu durum konuyla ilgili şahısların kim olduğu konusunun anlaşılmasında zorluklara sebebiyet vermektedir ki bu zorluğun aşılması için tarafımızdan dolaylı olarak bahsi geçen kişiler adlı bir bölüme yer verilmiştir. Muhtemelen ifade edilen bu eksiklikler neticesinde eser, diğer dönem kaynakları olan Âsafî'nin Şecâ'atnâme'si, Harîmî'nin Zafernâme'si, Ebubekir bin Abdullah'ın Tarih-i Osman Paşa & Şark Seferleri isimli yapıtlardan geri planda kalmasına sebep olmuştur. Zaten manzumenin tek nüshasının olması eserin çok fazla okunmamış olduğunu da göstermesi açısından önemlidir.

Ancak eserde ifade edilen bu eksikliklere rağmen okuyucuya sunulan içeriğin aynı dönemi anlatan Zafernâme ve Şecâ'atnâme gibi eserlerle paralellik gösterdiği de gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Öte yandan eserde sunulan bazı bilgilerin kronolojiyi tamamlar vaziyette olduğu görülmektedir. Özellikle bu bağlamda tespit edilen iki veri dikkat çekicidir. Bunlardan birincisi eserde Kaytas Paşa'nın gönderdiği feryatçıların Osman Paşa'ya vasıl olmaları Şemahi Muharebesinin ikinci gününe denk gelmektedir. Müellif, Şemahi Muharebesinin ikinci gününde Safevi ordusundan Erdoğdu ve Hamza Bey'in ismini verirken İmam Kulu Han'dan bahsetmemektedir. Dolayısıyla bu durum Ereş'te Kaytas Paşa'ya karşı verilen mücadelenin İmam Kulu Han'a karşı verilmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Kronolojiyi tamamlar vaziyetteki ikinci veri ise Âsafî'nin mal defterdarı olarak tayin edilme zamanıdır. Eser içeriğinden anlaşıldığı üzere Âsafî'nin mal defterdarı olarak tayin edilmesi Erzurum defterdarı Hızır Bey'in firarından sonra olmuştur.

Müellifin tarihçiliğinde eksiklikler olmuş olsa da eserde Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferlerindeki üstün çaba ve gayreti, stratejik hamleleri, fiziki şartların elverişsizliği, savaştan bıkan askerlerin serdar tarafından motive edilmesi, savaşlar esnasındaki genel panoramanın okuyucunun gözünde canlandırılması, stratejik mekânların ve coğrafyaların genel tasvirleri, askerlerin psiko-sosyal durumlarının izahı, karşılaşılan yerel kabilelerin ahvalleri orijinal benzetmelerle okuyucuya sunulmuştur. Bu bağlamda eser, askerlik, siyaset ve sosyal yaşama ait içerdiği tarihî bilgilerle kültürel geçmişe katkıda bulunmuştur.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- ADLÎ MANZUMESİ, (1580). *Hâzâ Risâle-i Hâtîfî Fî Beyân-ı Feth-i Şîrvân ve Tîmûrkapu ve ‘Osmân Paşa’nın Cenk İtdügidür*, Ankara Milli Kütüphane Fahri Bilge Kütüphanesi (FB), No: 179.
- AK, M. (1996). “Osmanlı Coğrafyasında İki Yer Adı (Bahr-i Kulzüm / Kurzüm) Üzerine”, *İlmî Araştırmalar* 2, 7-12.
- ALİYEYEV, S. M. (1994). “Derbend”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, 164-166.
- ALİEV, S. M. (2000) “Osmanlı İran Münasebetleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 22, 405-409.
- AVCI, C. (2008). “Rûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, 222-225.
- AKSOY, H. (1995). “Fetihnâme”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, 470-472.
- AKGÜL, H. (2023). *Türk Edebiyatında Manzum Tarihler ve Murâdî’nin Fetih-Nâme’si*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- ALLAHVERDİ, R. Ş. (2016). *Kafkas Fatihî Özdemiroğlu Osman Paşa*, Çamlıca Yayınları.
- ALLAHVERDİ, R. Ş. (2012). *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Programı Doktora Tezi.
- AYDIN, M. (2010). “Şîrvan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 39, 204-206.
- BAŞER A. & KARADAĞ, ÇINAR. G. (2012). “Kırım’dan İran’a Bir Cengizli Hanzadesi: Adil Giray Sultan”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi (The Journal of Alevi Studies)*, Sayı, 4, 149-163.
- BABÜR, Y. (2021). “Kültür Ve Edebiyatımızda Yemen’e Dair Kavramlar” *International Social Sciences Studies Journal*, Vol:7, Issue:76, pp:118-143.
- BUNİYATOV, Z. M. (1993). “Dağıstan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, 404-406.
- ÇERÇİ, F. (2000). *Gelibolulu Mustafa Ali, Kühû’l-Ahbar*, Cilt II, Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- ÇİÇEK, K. (2007). “Özdemiroğlu Osman Paşa”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 33, 471-473.
- DAĞLAR, M. (2018). “Safevi Devleti’nde Şah II. İsmail ve Muhammed Hudabende Dönemlerinde Kızılbaş Hakimiyeti (1574-1587)”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi / Journal of Turkish History Researches*, Yıl/Vol. 3, Sayı/No. 1, 50-65.
- DURSUN, D. (1991). “Bakü” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, 550-551.
- DÜNDAR, H. (2006). *Rahîmîzâde İbrahim (Harîmî) Çavuş’un Gence Fetihnâmesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu Ve Kritizasyonu*, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EROĞLU, S. (2020). "Sultan III. Murad Dönemi Osmanlı Şark Seferleri’ni İhtiva Eden İki Manzum Tarih: Âsafî’nin Şecâat-nâme’si ve Harîmî’nin Gonca-i Bâğ-i Murâd’ı," *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi (IJHAR)*, no.3, pp.53-64.
- EFENDİZÂDE, O. (1996). “Gence”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 14, 17-20.
- EMECEN, F. (1993). “Çıldır Eyaleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, 300-301.
- ERAVCI, M. (2009). *Âsafî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ’atnâme*, Mvt Yayıncılık, İstanbul 2009.
- ERAVCI, M. (2014). *Gelibolulu Mustafa Âlî Nusret-nâme*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- GÜNDÜZ, T. (2008). “Safeviler”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, 451-457.
- İNALCIK, H. (1996). “Giray” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 14, 76-78.
- İNALCIK, H. (1996). “Gazi Giray II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, 451-452.
- KARANFIL, M. (1998). *Harîmi'nin Zafernâme ve Goncası'na Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- KÜTÜKOĞLU, B. (1993). *Osmanlı İran Siyasi Münasebetleri*, Fetih Cemiyeti Yayınları.
- KÜTÜKOĞLU, B. (2008). “Lala Mustafa Paşa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, 73-74.
- KÜÇÜK, C. (1995). “Erzurum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, 312-329.
- KIRZIOĞLU, F. (1993). *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KURTULUŞ, R. (2002). “Kumuklar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, 372-373.
- LOKMACI, S. (2018). *Şark Seferleri Ebubekir bın Abdullah*, Tahlil-Metin Ve Tıpkıbasım, Akıl Fikir Yayınları.
- ÖZCAN, A. (2007). *Âsafî Dal Mehmed Çelebi, Şecâ'atnâme*, Çamlıca Yayınları.
- ÖZTÜRK, Y. (2022). “Özdemiroğlu Osman Paşa”, *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Vol./Yıl. 4, No/Sayı. 1, 176-220.
- ÖZERGİN, K. (1971). “Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şirvan Seferi İle İlgili Üç Manzume”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, 256-288.
- SARINAY, Y. (2012). “Turan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, 407-408.
- SEZEN, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları No: 26.
- SOLMAZ, S. (2014). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- ŞENLİK, S. (2014). *232 Numaralı Ruus Defteri (Metin-Değerlendirme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- ŞAHİN, K. Ş. (2017). *Manzûme-i Feth-i Şirvan ve Demirkapı / Adlî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- TUNCEL, M. (1991). “Aras”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, 332-335.
- TÜRER, O. (2003). “Letâif-i Hamse” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27. Cilt, 143.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ZEYREK, Z. (2001). *Tarih-i Osman Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

During the reign of Sultan Murad III, many conquest letters were written about the Eastern Expeditions (1578-1590) carried out by the Ottoman army. The main subject conveyed in these conquest letters is the heroism of the commanders who showed usefulness during the Eastern Expeditions. This poem was written with inspiration from the heroism of Özdemiroğlu Osman Pasha, and it is very important because its author was personally involved in the events. The author, whose real name was Ibrahim, was a sanjak bey and also a divan poet. Although the title of the treatise includes the phrase Hatifi, it is understood from the content of the work that the author was a divan poet using the pseudonym Adli. The author, who decided to write this work upon the advice of his friends, completed his work in 1580. The poem, which consists of seven sections, contains important information about the cities seen during the campaign, the commanders who served in the Ottoman and Safavid armies, from military to politics, from social life to the situation of the local people, and the foreign policy followed by the Ottoman Empire. The work is written in a simple and fluent style and bears the characteristics of Old Anatolian Turkish. Although Turkish words are predominantly used in the text, Persian and Arabic phrases and words are also included.

The topics covered in the work with Adli's historiography are as follows: The Battle of Çıldır, the Struggle with Eres Khan and the First Battle of Şemahi, the Struggle with Şahoğlu and the Second Battle of Şemahi, Osman Pasha's Leaving Şemahi and Taking Derbend (Demirkapı) as His Base, Osman Pasha's Battles with the Kaytaks at Demirkapı, Crimean Khan Mehmed Giray's Expedition to Shirvan.

The persons directly mentioned by name in the work are as follows: Eres Khan, Erdoğan, Şemhal, Mir İbrahim, Hamid Ağa, Hızır Pasha, Sultan, İmam Kuli, Hamza Mirza, Mirza Selman, Ali Bey, Bekir Bey, İbrahim Pasha, Muhammed Bey, Muhammed Khan (Zulkadirli Muhammed Khalifa Hacılar), Emir Khan, Pire Khan, Yol Kuli, Pir Kuli, Abet Ağa, Berk Bey, Köpek Khan, Leke Bey, Deli Bey.

People mentioned without being directly named in the work are as follows: Osman Pasha, Kaytas Pasha, Shah Muhammed Hudabende, Hayrunnisa Begum, Adil Giray Khan, Lala Mustafa Pasha, II. Mehmed Giray Khan, II. Gazi Giray Khan, Hanzade (II. Saadet Giray Khan).

The place names mentioned in the work are as follows: Çıldır, Şirvan, Arz-ı Rûm, Salyan, Samarkand, Khorasan, Yemen, Rum, Ereş, Derbend / Demirkapı, Kaytaklar, Tebersaran, Kumyks, Baku, Ganja, Iran, Turan, Eastern Expeditions, Kur (Kur River), Berdaa, Kulzûm-ı Rûm, Aras, Dagestan, Şemahi.

In this study, the author's historiography was analyzed through copy analysis and the information presented by the poem, which is a first-hand source, as a historical document was tried to be evaluated within a general framework. Although Manzume is a primary source providing information about Osman Pasha and the Eastern Expeditions, it does not provide as much detailed information as the chronicles and annals that provide information about historical events and figures. When we consider the Şecâ'atnâme of Âsafî Dal Mehmed Çelebi, whose work describes the same period, it is seen that the author does not include any chronology while describing the events, except for religious holidays and certain hours of the day. As can be understood from the copy analysis made on the work, the author has almost never included chronology; in fact, there are gaps between the events narrated and in the transitions, and there is disorganization in the compilation and processing of the depicted persons.

In addition, the word "serdar" is used as a single name in the text for all the important people who played a role in the conquest of Shirvan and Demirkapı. This situation causes difficulties in understanding who the relevant people are, and in order to overcome this difficulty, we have included a section called "indirectly mentioned people". Probably, as a result of these deficiencies mentioned above, the work has fallen behind other period sources such as Âsafî's Şecâ'atnâme, Harîmî's Zafernâme, and Ebubekir bin

Abdullah's Tarih-i Osman Paşa & Şark Seferleri. The fact that there is only one copy of the poem is important as it shows that the work has not been read very much.

However, despite these shortcomings expressed in the work, it should not be overlooked that the content presented to the reader shows parallels with works such as Zafername and Şecâ'atname, which describe the same period. On the other hand, it is seen that some of the information presented in the work completes the chronology. Two data determined in this context are particularly noteworthy. The first of these is that the arrival of the wailers sent by Kaytas Pasha to Osman Pasha coincides with the second day of the Battle of Şemahi. While the author mentions the names of Erdoğan and Hamza Bey from the Safavid army on the second day of the Battle of Şemahi, he does not mention İmam Kulu Khan. Therefore, this situation strengthens the possibility that the fight against Kaytas Pasha in Ereş may have been against İmam Kulu Khan. The second piece of data that completes the chronology is the time when Âsafî was appointed as treasurer. As it is understood from the content of the work, Âsafî's appointment as treasurer occurred after the escape of Hızır Bey, the treasurer of Erzurum.

Although there are deficiencies in the author's historiography, the work presents the superior efforts and diligence of Özdemiroğlu Osman Pasha in the Eastern Expeditions, his strategic moves, the unfavorable physical conditions, the motivation of the soldiers tired of fighting by the commander, the visualization of the general panorama during the wars in the reader's eyes, general descriptions of strategic places and geographies, the explanation of the psycho-social conditions of the soldiers, and the conditions of the local tribes encountered with original analogies. In this context, the work contributed to the cultural past with the historical information it contained about military, political and social life.

SONNOTLAR

- i Bu çalışma, aynı eser üzerinden edebî nitelikte kaleme alınan diğer çalışmaların aksine eserin tarihî yönü ve olayların tarihî açıdan değerlendirilmesine dayanmaktadır. Eserin diğer neşri çalışmaları: Kürşat Şamil Şahin, manzumenin transkripsiyonunu yaparak eseri edebî açıdan değerlendirmiştir. Bk. Kürşat Şamil Şahin, *Manzûme-i Feth-i Şirvan ve Demirkapı / Adlî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017.; Hasan Akgül ise doktora tezinde yer verdiği edebî çalışmada, manzumeyi Kürşat Şamil Şahin'in eseri üzerinden kısaca tanıtmıştır. Bk. Hasan Akgül, *Türk Edebiyatında Manzum Tarihler ve Murâdî'nin Feth-i Nâmesi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Malatya 2023.
- ii “Güni günden yig olup devleti pâyende ola, Kapusunda nice yüz ‘Adlî gibi bende ola (Onun günü gününden daha iyi olsun ve devleti daim olsun, onun kapısında Adlî gibi yüzlerce kul olsun) / Hayr ile yâd ideler ‘Adlî yi üftâdelerin, Göricek aña dirîğ itmeyeler bâdelerin. (Bu düşkün Adlîleri hayırla yâd etsinler ve onun meczupluğunu görünce ona yazık etmesinler.)”
- iii “Pâdişâhımız Sultân Süleymân şâh-ı pür-intibâhuñ begler begilerinden olup elsîne-i nâsda seçe’ât ü şehâmetle ma’rûf ve efvâh-ı enâsda tedbîr ü firâsetle mevsûf olan Mustafâ Paşa-yı Gâzî’nün ferzend-i dil pesendi ve veled-i hüsmendidir. İsm-i şerîfleri İbrâhim ve tab’-ı münîfleri râst-rev oldukları cihetden mustakîm ve sâhib ‘akl-ı selim ve mâlik-i hulk-ı ‘azîmdürler. Mevlidleri İstanbul ve ‘adâlet ü istikâmetle beyne’n-nâs meşhûr ü makbûldürler. Hâliyâ ‘izzet ü rif’at ile sâhib-livâ ve fahrûl-ekâbir-i ve’l-‘ulemâ olup zir destleri fukarâyâ ‘adl ü ‘adâletleri taht-ı yed-i şerîfleri olan zü’efâyâ şefkat ü merhametleri bir gâyetdedür ki mutasarrıf oldukları livâlaruñ re’âyâ vü berâyası müşârûnileyhi yâd itdüklerinde İbrâhim Halil-i sâni ve binâ-yı kulüb-ı fukarâyâ bânidür diyü elkâb iderler. Tarıkında bi-misl ü mânend ve esbâb-ı ‘imârete sâhib-i kudret ve ercmen-d-i ma’rifetde tab’-ı şerîfi bülend ve nezâket ü zarâfetde zihni dil-pesend ve hadd-ı zâtında hoş sohbet ve tâlib-i ehl-i ma’rifet ü nikû-haslet ve râgıb-ı a’ mâl-i sâlihe-i dünyâ ve âhir ve’l-hâsıl her vechile evsâf-ı hamîde ile ârâste ve hilye-i pesendide ile pirâste olup fûnûnün ekserinde mâhir ve zebân-ı Fârisî’de mûmâresetleri zâhir taziy-i evkât itmeyüp ‘ömr-i girân-mâye-i mütâlâ’a-i kütüb-i mu’teber-i Fârisî’ye sarf idüp sa’y ü küşîş ile gûy-i sebkati meydân-ı ma’rifetden rûbûde kılmışlar. Nazm ü inşâda bi-nazîr ve hall-i ‘akd-i mu’ammâda pîr ve Mîr ‘Alî Şîr ‘ulûmî külliyyât ü cüz’iyyâtı gereği gibi zabt etmişler. Hattâ ‘ilm-i ‘arûz ü kâfiye ve edvâr ü lügâz ve ta’miye ve tevârihi sihr mertebesine iletmışlerdûr. Tarık-ı gazelde sâhib-tarz-ı nâdir ve edâ-yı selîs ile fikr-i bikre kâdir ve bu bir nice metali’ u ebyât u gazel ol bi-bedelûñ zâde-i tab’-ı latîfi ve berâverde-i zihni şerîfidür ki şâhid-i hâl ve masduka-i makâl olmağ için vâsîta-i kalem vâsîti-nihâd ile nakş-ı sahfîfe-i hoş-sevâd olundu.”
- iv Müellif, “gaybdan bir meleğin tarih olarak “Hamuş” lafzını söylediğini, kendisinin de o tarihin rakamlarını yazarak “Mim” ile tamama erdirdiğini ifade etmiştir. Bu ifadelerdeki Tarih Düşürme: Hâmûş (947) + Mim (40): H 987 / M 1579-1580”.
- v “Bu tasavvuf terimi nefsin emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye ve kâmileden ibaret yedi tavrını ifade eder.” Bk. Osman Türer, “Letâif-i Hamse”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27. Cilt, Ankara 2003, s. 143.
- vi “Bu yıldızın adı astrolojide Canopus olup Sefine-i Nûh burcundaki parlak ve büyük yıldızdır. Dünyaya göre gökyüzünün güney kısmında bulunan yıldız, çıplak gözle bakıldığında titrer vaziyette Yemen tarafından çok daha net görülür. Bu yüzden buna Süheyl-i Yemânî denir. Süheyl ü Nevbahâr, doğu edebiyatlarının klasik mesnevi konularındandır. Bu aşk hikâyesinde Yemen padişahının oğlu Süheyl ve Çin fağfurunun kızının aşkı işlenmiştir. Yemen hükümdarının oğlu Süheylin yüzü Süheyl yıldızı gibi parlak olduğu için adını bu yıldızdan almıştır”. Bk. Yusuf Babür, “Kültür Ve Edebiyatımızda Yemen’e Dair Kavramlar” *International Social Sciences Studies Journal*, Vol: 7, Issue:76, 2021, pp: 134-135.
- vii “Didi târihini hâtif anı terkîm itdük, Lafz-ı Hâmûş idi bir Mim ile tetmîm itdük”.
- viii “57 sahîfe, 871 beyit vardır.”
- ix Manzumede, olayların kronolojisine hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Müellifin tarihçiliği anlamında bir eksiklik olarak görülen bu durumun etkisini azaltmak, konu bütünlüğü ve olay örgüsünü tamamlamak amacıyla konu içeriğinde parantez içinde tarafımızca verilen tarihler giriş kısmında tasnifi yapılan belli başlı dönem eserlerinden Âsafî’nin Şecâ’atnâme’si, Harîmî’nin Zafernâme’si, Ebubekir bin Abdullah’ın Tarih-i Osman Paşa & Şark Seferleri’nden derlenerek verilmiştir.
- x Manzumede Mir İbrahim olarak geçen kişi, Ruha Beyi Helvacı Mustafa Paşa oğlu İbrahim Bey’dir. Bk. Mustafa Eravcı, *Âsafî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ’atnâme*, Mvt Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 29.
- xi İmam Kulu Han ismi kaynaklarda tartışmalıdır. Bekir Kütükoğlu, Ereş’te İmam Kulu Han’ın, Kaytas Paşa üzerine yürümesinin Şemahi Muharebesinden önce olabileceğini ifade ederken bu durumu İmam Kulu Han’ın aynı anda hem Şemahi Muharebesinde hem de Ereş’te savaşılamayacak olmasına bağlamaktadır. Bk. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı İran Siyasi Münasebetleri*, Feth Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993. s. 84. Oysa incelenen Manzumede ise Kaytas Paşa’nın gönderdiği feryatçıların Osman Paşa’ya vasil olmaları Şemahi Muharebesinin ikinci gününe denk gelmektedir. Adlî, Şemahi Muharebesinin ikinci gününde Safevi ordusunda sağ kanatta Hamza Bey ile sol kanatta Erdoğan’ın isimlerini verirken İmam Kulu Han’dan bahsetmemiştir. Dolayısıyla bu durum Ereş’te Kaytas Paşa’ya karşı verilen mücadelenin İmam Kulu Han’a karşı verilmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Bk. Manzume, 11^a.
- xii “Hızır Paşa ve beraberindeki asker in firarından sonra Oltu kadısı iken Şemahı kadısı olarak tayin edilmiş olan Mustafa Bey’e 1 Ocak 1579 tarihinde Erzurum Defterdarlık görevi verilmiştir.”

-
- xiii İbrahim Paşa'nın Erzurum'a beylerbeyi olarak tayin edilmesi 232 Mumaralı Ruus Defterinde şöyle geçmektedir: “Müjdesi Kâtib Gazanfer Ağa'ya buyuruldu. Kaytas Paşa şehid olup hala Ruha sancağı beği olup Mustafa Paşa oğlu olan İbrahim Bey'e mukaddemâ olan beylerbeyi haslar bedeli ile ve Aras Hân muhârebesinde yoldaşlık itmeğle buyuruldu. 17 Kasım 1578 Salı.”
- xiv Âsafî ise Şecâ'atnâme adlı eserinde kendisinin 987 yılı sonunda askere dümdâr olduğunu “Kâil-i nazm 'askere dümdâr idi / Yolda kalmış bî-kesse serdâr idi.” beyitleri ile ifade etmiştir. Bk. Eravcı, *Asafî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ'atnâme*, s. 24-25.
- xv Gelibolulu Mustafa Âli ise Künhü'l-Ahbar adlı eserinde Muhammed Bey'in, Şirvan tahririnden sonra mal defterdarı olduğunu ifade etmiştir. Bk. Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Ali, Künhü'l-Ahbar*, Cilt II, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000, s. 306. Ayrıca Erzurum Defterdarı Hızır'ın firarı için Bk. Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, s. 301-302, 331-332, Kütükoğlu, *Osmanlı İran Siyasi Münasebetleri*, s.85.